

Oponentský posudok habilitačnej práce

Habilitant: Mgr. Michal Bočák, PhD.

Téma: Foucaultovská analýza diskurzu. Teoretické východiská a možnosti využitia

Oponent: doc. Mgr. Nina Cingerová, PhD.

Aktuálnosť témy habilitačnej práce

Analýza verbálnych i neverbálnych praktík a ich usúvzt'ážnenie s konštituovaním vedenia o svete sa v posledných rokoch stali pevnou súčasťou interdisciplinárne zameraného výskumu jazykovedcov. Ako báza, na ktorej sa budujú modely takto zameraného rozboru, pritom často vystupujú práve teoretické a metodologické úvahy Michela Foucaulta sprostredkované sekundárnou recepciou jeho spisby. Len zriedkavejšie sú reflektované v polohe primárneho zdroja, čo je vysvetliteľné Foucaultovým komplikovaným spôsobom výkladu, pre ktorý je príznačné „neustále dištancovanie sa“ podčiarkované aj autorom habilitačnej práce (napr. s. 55, 97), a terminologická nejednoznačnosť otvárajúca cestu pre rôzne spôsoby interpretácie kľúčových konceptov a postupov. Vzhľadom na to možno pochopiť (a privítať) objavenie uceleného textu, ktorý sa nimi zaberá. Systematické kritické prečítanie Foucaultovej spisby a návrh operacionalizácie poznatkov pre empirický výskum v jazykovede, ktoré prezentuje autor v práci, rozšíri oblasť poznania v danej oblasti, na jeho zistenia možno nadviazať v ďalších analýzach a v neposlednom rade stimuluje aj potrebnú diskusiu o inštrumentárii a postupoch lingvistickej diskurznej analýzy. V tomto zmysle považujem spracovanie témy za aktuálne a žiaduce.

Ciele práce a ich naplnenie

Ako cieľ metodologicky zameranej habilitačnej práce si autor vytýčil charakterizovať teoretickú bázu a postupy analýzy diskurzu podľa M. Foucaulta. V týchto intenciách rozdelil text na dve časti. V prvej v základných kontúrach vymedzuje chápanie *diskurzu* v spoločenských a humanitných vedách. Správne pritom poukazuje na to, že už aj v samotnej lingvistike sa stretávame so značnou diverzitou chápania diskurzu (s. 16), a preto azda nemá zmysel trvať na dogmatickom rozdelení diskurzného výskumu v prúde sociológie a lingvistiky, hoci treba poznamenať, že ak sa nebudeme sústrediť na vyrovnanie sa s ontológiou diskurzu a funkciou, ktorú zohráva pri výstavbe kolektívnych systémov vedenia, ale na postupy jeho rozboru, je toto rozdelenie stále vnímateľné a práve na jeho základe možno uvažovať o prínose jazykovedy pri rozširovaní inštrumentária. Pokiaľ ide o prezentovanú analýzu základných foucaultovských termínov *diskurz*, *diskurzívna formácia*, ktoré postupne osvetľuje (predovšetkým) v svojej metodologickej reflexii (Archeológia vedenia), ale aj pojmov *dispozitívu* a *interdiskurzivitu*, je zrejmé, že vyplýva z dlhodobej konfrontácie habilitanta s textami tohto humanitného vedca a so

sekundárnou literatúrou k téme. Orientovanosť v literatúre a široká poznatková báza, na ktorej zakladá svoju analýzu, je zrejmá aj z pohľadu do použitej literatúry, ktorá obsahuje cca. 140 titulov. V kontexte toho, že humanitný výskum sa v médiách často nivelizuje, považujem v súvislosti s prvou kapitolou za potrebné podčiarknuť autorovu argumentovanú snahu poukázať na vzťah diskurzívneho a reálneho, konštitutívnu rolu diskurzu, ktorá vysvetľuje spoločenskú dôležitosť takto zameranej vedeckej činnosti. V tomto zmysle vnímam ako plodné aj jeho uvažovanie o otváraní a podrývaní diskurzov (s. 52 – 63). Len na okraj poznamenám, že by bolo zaujímavé usúvzťažniť ho, ak chceme zostať na poli diskurzne zameraného výskumu, aj s takými pojmami diskurznej teórie ako je *antagonizmus*, *dislokácia*, *logika diferencie* a *ekvivalencie*, *prázdne označujúce* a predovšetkým, práve v súvislosti s empirickým výskumom, intenzívnejšie problematizovať aj Foucaultovo chápanie hranice.

V druhej kapitole habilitant predostiera „analytické inšpirácie“, prikláňa sa k tvrdeniu Lindy Grahamovej, že vyabstrahovať univerzálny postup, platný pre analýzu akýchkoľvek diskurzov by bolo nenáležité a dielo treba čítať skôr ako sumár pojmov a postupov, ktoré umožňujú analyticky sa dištancovať od samozrejmostí každodenného vnímania sveta a pomocou toho ozrejmiť aj to, čo nám v diskurzoch na prvý pohľad ostáva skryté (s. 9, 55-56). V podstate to dokazuje aj v druhej časti práce, kde na realizáciu výskumu používa ako „metodologickú oporu“ zakotvenú teóriu. Práve túto časť považujem za najprínosnejšiu, keďže otázka zostavovania korpusu je problematickým momentom nielen v rámci diskurzne orientovaného výskumu, ale aj celkovo v rámci lingvistiky. V súvislosti s korpusom pozornosť budí autorovo odmietnutie „analytickej separácie médií“. Môžeme síce predpokladať, že v určitom momente, v určitom kultúrnom časopriestore sú všetky vypovedajúce subjekty podriadené rovnakým, zdieľaným diskurzívnym pravidlám, rozptýleným v poliach vypovedania, tak ako píše habilitant, dá sa však rozkryť celý diapazón možných výpovedí o konštituovanej entite, a teda aj dosiahnuť stav „nasýtenosti“, bez „rozbíjania médiaskféry“? Rozumiem, že v súvislosti s reflektovanými kulinárskymi diskurzmi („spôsobmi vypovedania o jedle i o svete vôbec“) produkovanými na jednej veľmi konkrétnej inštitucionálnej úrovni zahŕňajúcej špecifického implicitného čitateľa, sa môže tento predpoklad vynoriť. Ako to však bude v prípadoch, keď variabilita médií môže znamenať aj pútanie označujúcich v reťazcoch s rôznymi privilegovanými, „uzlovými“ bodmi, ktoré môžeme predpokladať na úrovni (zjednodušene povedaného) politického diskurzu? Ak znamená reflektovanie logiky rozptyľovania výpovedí, ktoré nám ponúka Foucault namiesto pevných hraníc, spôsob ako ich „prinútiť“, aby sa samy manifestovali, nie je ich vhodné najprv rozbiť, aby sa poukázalo na „diskurzne koalície“? Nie je aj toto spôsob ako spriehľadniť procesy konštruovania významu, čo možno v podstate vnímať ako akési „spoločenské poslanie“ (kritickej) diskurznej analýzy? A napokon, čo predstavuje postulovaný kultúrny časopriestor? Zaobídeme sa bez teoretizovania „explózie“, ktorá dynamizuje spôsob vypovedania v rámci určitého poľa? Toto sú podľa môjho názoru ďalšie otázky, ktoré sa pri výskume môžu ešte dodatočne vyskytnúť.

Za inšpiratívne považujem, ako habilitant navrhuje vnímať pojem výpovede, ktorý naďalej zostáva jedným z Foucaultových najspornejších. V jeho spisbe sa totiž v podstate dozvedáme predovšetkým *čo výpoveď nie je*. Pristupujúc k analýze, je však žiaduce mať k dispozícii „špecifikovanejšie“ koncepty, vymedziť si jej základné jednotky, jednoducho povedané: „niekde začať“. Výpoveď bola preto rôzne (re)interpretovaná – ako tematicky definované tvrdenie, štandardizovaná stereotypná schéma argumentácie (topos), metafora, resp. kolektívny symbol (M. Reisigl). Habilitant dopĺňa zoznam rámcami (frames), klasifikáciami, štruktúrami fenoménu, naratívnymi štruktúrami, zaujímavo však problém usúvzťahuje s barthesovským „lámaním textu“. Poukazuje na fakt, že nositeľkou významu sa môže stať čokoľvek a že už použitie určitého slova, voľba určitej morfolologickej kategórie, využitie slovotvorného vzorca a pod. môže signalizovať diskurz (s. 91), čo demonštruje aj na konkrétnom príklade z vlastného výskumu.

Metodologické úvahy, ktoré prezentuje habilitant, najmä pokiaľ ide o vymedzenie korpusu, sú inšpiratívnym príspevkom k riešeniu sporných otázok v rámci diskurzne orientovaného výskumu. Samozrejme, možno predpokladať, že po ukončení spomínaného praktického výskumu na ne nadväzujúceho a verifikujúceho jeho model sa vynoria ďalšie.

Význam práce pre rozvoj vedného odboru a pre prax

Habilitačná práca predstavuje kritické prečítanie pomerne ťažko recipovateľnej a terminologicky nejasnej spisby M. Foucaulta. Za najvýznamnejší prínos pre vedný odbor všeobecnej jazykovedy považujem ich operacionalizáciu pre empirický výskum a dôkladne rozpracovanú otázku zostavovania korpusu a jeho reflexie, ktorá tradične predstavuje problém aj v lingvisticky orientovanej diskurznej analýze. Tu treba zdôrazniť, že zostavenie korpusu diskurzni analytici považujú už za súčasť analýzy, vždy sa totiž vynára otázka, ktoré z textov a fragmentov textov budú do neho zaradené a na základe akých systematických kritérií prebehne selekcia. V tejto súvislosti sú inšpiratívne predovšetkým habilitantove úvahy o reflexivitě a subjektivite kvalitatívnej analýzy, selekcii výskumneho materiálu (tu predovšetkým zdôrazňovanie otvorenosti korpusu) a imperatíve rozmanitosti vzorky a v neposlednom rade aj jeho vyrovnanie sa s otázkou reprezentativity („Hĺbková interpretácia javu, uskutočnená už na niekoľkých prípadoch, často umožňuje predpovedať, ako sa jav bude manifestovať v podobnom materiáli“, s. 84).

Formálna úprava práce a jej jazyková kultúra

Text spĺňa formálne požiadavky kladené na tento typ postupovej práce a parametre kvalitného odborného textu. Autor v nej preukazuje vysokú schopnosť abstrakcie a analytického myslenia, čo sa v konečnom dôsledku odráža aj v jeho kultivovanom a sofistikovanom jazyku výkladu.

Otázky k diskusii v priebehu obhajoby

Na s. 18 poukazujete na to, že pre Foucaulta je dôležitejšie skúmanie regularít, hoci neignoruje a nepodceňuje jazykovú stránku výpovedí. Je zrejmé, že diskurzy nie sú redukovateľné na reč, do akej miery je však podľa Vás lingvistická diskurzna analýza kompatibilná s foucaultovskou analýzou diskurzu? Do akej miery sa aj Váš (prebiehajúci) výskum kulinárskeho diskurzu opiera o jazykovedné inštrumentárium?

Autor prichádza s myšlienkou, že charakteristikou Foucaultovej metódy vlastne možno napomôcť precizovanie lingvistickej metodológie (s. 11). Ponúka sa otázka v *akom zmysle*? Ako mení uvažovanie o diskurze uvažovanie o jazyku? Ako sa precizujú základné východiskové predpoklady o jeho povahe, metódach, cieľoch výskumu?

Záverečné stanovisko

V predkladanej práci habilitant preukázal schopnosť spracovať problém s medziodborovým prístupom a rozšíril oblasť poznania v oblasti jazykovedy. Habilitačnú prácu *Foucaultovská analýza diskurzu. Teoretické východiská a možnosti využitia* habilitanta Mgr. Michala Bočáka, PhD., odporúčam prijať na obhajobu a po úspešnej obhajobe odporúčam udeliť akademický titul docent v odbore habilitačného konania a inauguračného konania všeobecná jazykoveda.

V Bratislave, 15.7. 2020

doc. Mgr. Nina Cingerová, PhD.